

پدافند غیرعامل، رمز ایجاد امنیت در گستره شهرها و روستاهای کشور (با تأکید بر معماری شهری و روستایی)

نصراله فلاح‌تبار^۱ و حسن حسینی‌امینی^۲
تاریخ وصول: ۱۳۹۶/۵/۱۰، تاریخ تایید: ۱۳۹۶/۶/۱۸

چکیده

انسان در هر شرایطی باید قادر باشد، نسبت به حفظ جان و مال خود، در برابر تهدیدهای طبیعی و غیرطبیعی اقدام نماید. هدف پژوهش، مطرح می‌سازد که امکان دارد کشور همانند گذشته درگیر جنگ‌های ناخواسته سخت، نیمه‌سخت یا جنگ نرم شود که باید در برابر هریک از آنها آمادگی لازم داشته و از میهن اسلامی دفاع نماییم، زیرا در قرن بیستم بیش از ۲۲۰ جنگ به وقوع پیوسته و بیش از ۲۰۰ میلیون نفر تلفات داشته و این هشدار برای آمادگی است.

روش تحقیق این پژوهش توصیفی - تحلیلی و با هدف کاربردی است و چون موضوع ریشه در گذشته دارد، از روش تاریخی نیز بهره گرفته شده است. فرضیه تحقیق مطرح می‌سازد که میهن اسلامی ما طی سالیان گذشته شاهد چند جنگ مهم بوده و مقابله با انقلاب اسلامی نیز جزء اهداف راهبردی استکبار جهانی می‌باشد و ایران قادر است، همانند هشت سال دفاع مقدس با آموزش‌های ضروری به آحاد جامعه در زمینه پدافند غیرعامل و ایجاد امنیت مطلوب، از ملت و کشور دفاع نماید. یافته‌های تحقیق، بیانگر این است که پدافند غیرعامل با رعایت اصول و تکنیک‌های مربوطه و آرایه آگاهی‌های لازم به آحاد جامعه، در اصل رمز ایجاد امنیت در میهن اسلامی است.

نتیجه این‌که امام خمینی (ره) می‌فرمایند: «در هر شرایطی باید بنیه دفاعی کشور در بهترین وضعیت باشد...»، لذا با عنایت به این تأکید و ضرورت تأمین امنیت و آمادگی لازم، اصول پدافند غیرعامل باید در معماری شهری و روستایی از نظر استحکام بناها و ایمنی برای آحاد جامعه بازنگری و اصول مهندسی در آنها لحاظ گردد.

کلیدواژگان: دفاع غیرعامل، امنیت، معماری شهری، روستایی، عوامل طبیعی و غیرطبیعی.

۱. دانشیار گروه جغرافیا، واحد یادگار امام خمینی (ره)، شهری، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران، ۰۹۱۳۳۳۹۹۳۵، N.Fallahtabar@iausr.ac.ir

۲. دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، مدرس دانشگاه، مربی مرکز مطالعات پدافند غیرعامل، Amini1388@yahoo.com

مقدمه

در جهان امروز و در غوغای به‌رخ‌کشیدن سلاح و مهمات گوناگون از طریق قدرتهای سلطه‌گر، روزبه‌روز ارزش دفاع غیرعامل آشکارتر می‌شود. یکی از تاکتیک‌های ویژه حملات نظامی دشمن، کشاندن جنگ و حملات به مناطق شهری و روستایی و کشتار افراد بی‌دفاع و مظلوم به‌ویژه زنان و کودکان می‌باشد، تا از این طریق بار اقتصادی و روانی سنگینی را به فرماندهان نظامی و دولتمردان وارد نماید و بهتر و سهل‌الوصول‌تر به مقاصد خود برسد و چه بسا سرنوشت جنگ را به‌نفع خود تغییر دهد. خسارات ناشی از این نوع حملات تنها منحصر به زمان حمله نبوده و در صورت وارد شدن لطمه اساسی به تجهیزات و تأسیسات و امکانات زیربنایی و بخش‌های اصلی خدمات‌رسانی و امداد، سبب ایجاد بحران و حالت فوق‌العاده در کشور می‌گردد. البته جنگ نرم خود از ویژگیهای خاصی برخوردار می‌باشد که برای مقابله با آن باید ضمن آمادگی، هوشیاری لازم هم وجود داشته باشد. به‌طورکلی، در دفاع غیرعامل وجود برخی امکانات و نیازمندیها بسیار ضروری می‌باشد. در حوادث طبیعی مانند: زلزله و سیل و غیرطبیعی مانند جنگ، نیاز جامعه آسیب‌دیده به بیمارستانها، پزشک و درمانگاه‌ها و ... چه به لحاظ کیفی و چه به لحاظ کمی، بیش از پیش احساس می‌شود. بدیهی است، زمانی که حادثه‌ای پدیدار می‌شود، تهیه و تدارک مراکز خدماتی گوناگون سخت‌تر و پرهزینه‌تر نسبت به پیش از وقوع حادثه می‌گردد. لذا باید پیش از وقوع حادثه برای آن برنامه‌ریزی کرد و با مدیریت سیستماتیک مشکلات مدیریت بحران را کاهش داد.

با عنایت به موارد مذکور، شایسته است که به نحوه و کیفیت طراحی و ساخت ساختمان‌ها، بیمارستان‌ها و درمانگاهها در شهرها و روستاهای میهن اسلامی به‌عنوان یکی از مستحکم‌ترین و ضروری‌ترین بناها در برابر حوادث طبیعی و حوادث غیرطبیعی، توجه خاصی مبذول گردد و در تمام مراحل ساخت‌وساز و گسترش سکونتگاه‌های شهری و روستایی ایمنی مطلوب لحاظ گردد.

اهداف تحقیق

- ۱- شناخت نقاط قوت و ضعف در زمینه دفاع غیرعامل در شهرها و روستاهای کشور؛
- ۲- بررسی میزان امنیت حاصل از دفاع غیرعامل در جامعه؛
- ۳- شناخت میزان آشنایی و علاقه مردم به اصول دفاع غیرعامل؛
- ۴- ارائه راه‌کارهای مناسب و ضروری برای ایجاد امنیت، از طریق دفاع غیرعامل.

سؤال تحقیق

سؤال اصلی تحقیق، چنین مطرح می‌شود که آیا آحاد جامعه به چگونگی دفاع غیرعامل آشنایی لازم دارند و نیز میزان توانمندی‌های مردم در قبال حوادث طبیعی و غیرطبیعی و توجه خاص به معماری شهری و روستایی، امنیت لازم را برای شهرها و روستاهای کشور پدیدار می‌سازد؟

فرضیه تحقیق

فرضیه تحقیق مطرح می‌سازند که، به نظر می‌رسد میهن اسلامی ما که طی سالیان گذشته شاهد چند جنگ مهم بوده و حال نیز مقابله با انقلاب اسلامی جزء اهداف راهبردی استکبار جهانی می‌باشد، قادر است، همانند هشت سال دفاع مقدس با آموزشهای ضروری به آحاد جامعه در زمینه پدافند غیرعامل به‌ویژه در حوادث طبیعی و غیرطبیعی و عنایت خاص به مهندسی معماری شهرها و روستاها و تأمین امنیت شایسته، از ملت و کشور دفاع نماید و سرافرازتر از همیشه نمایان گردد.

روش تحقیق

بدیهی است که بررسی مسایلی که ریشه در دوران‌های مختلف داشته است، برگشت به گذشته آن به‌منظور رسیدن به نتیجه‌ای واقعی و دقیق، ضروری است. بنابراین، در این تحقیق با توجه به وجود بحران‌آفرینی و بروز خسارتهای مالی و جانی فراوان در حوادث طبیعی و حوادث غیرطبیعی، به‌خصوص حوادث غمبار و دلخراش گذشته، از روش تاریخی استفاده و از روش توصیفی - تحلیلی و با هدف کاربردی در زمینه دفاع غیرعامل و سرانجام ایجاد امنیت مطلوب، بهره گرفته شده است.

سابقه، مبانی و چارچوب نظری تحقیق

شهر به‌عنوان فضای جغرافیایی و در معنای اخص کلام مفهوم فضای شهری مطرح است. فضایی که سکونتگاههای متمرکز انسان را در بطن خود جای داده است. شهر برحسب اشغال‌آگاهانه فضایی از طبیعت، مفهوم پیدا می‌کند که به مقتضای تکنیک متداول زمان، انسان‌ها آن را در اختیار می‌گیرند (فرید، ۱۳۷۳: ۳۶) و نیز شهر بر اثر تمرکز تولید و خدمات فرامحلی کانون سیاسی - اجتماعی، فرهنگی، اداری، مواصلاتی و مرکز مبادلات اقتصادی و تأمین نیازهای حوضه جذب و نفوس و پیرامون نیز می‌باشد (مؤمنی، ۱۳۶۴: ۳۴). در حقیقت، شهرجایی با جمعیت تعلیم‌یافته در بخش خدمات اداری، بانکداری، آموزش و پرورش، بهداشت، صنایع و کارخانه‌های بزرگ و با زندگی متفاوت با زندگی روستایی است (شیعه، ۱۳۸۱: ۴). جریان افکار، تحرکهای جمعیتی و عرضه خدمات، نیروی حیاتی و محرکه سیستم شهری است و آن را پویا می‌سازد. بدین‌سان، هیچ شهری نمی‌تواند به‌صورت منفرد، مجزا و بدون روابط متقابل با دیگر شهرها و سکونتگاه‌های انسانی به حیات خود ادامه بدهد (شکوئی، ۱۳۸۶: ۲۳۱). لذا، الگوهای ارتباطی و جریان‌ات بین شهری و نحوه ایجاد ارتباطات و تکامل و سرایت آن به نقاط همجوار، مجموعه نظام ملی را نیز در برمی‌گیرد (ملا اسماعیلی، ۱۳۷۷: ۱۳).

همچنین، روستا به‌عنوان مرحله نخستین تکامل بشری نامیده می‌شود و در ایران به‌عنوان یکی از نخستین پایگاه‌های تمدن اسلامی تا چند دهه قبل، همواره تعریفی مشخص داشته که عبارت بوده است از: پهنه انسانی جغرافیایی که معیشت اکثر ساکنین آن از طریق دادوستد متقابل انسان با عوامل تجدیدپذیر طبیعی حاصل می‌گردد. از طرفی، روستا در ارتباط با طبیعت قرار دارد و از آن احتیاجات اولیه معیشتی خود را فراهم می‌کند. روستا خودکفاست و وجود آن دربرآوردن نیاز اولیه بشر بستگی به شهر ندارد و نیز روستا مکانی است که قادر است نیازهای یک سال خود را از

درون تأمین نماید (آسایش، فلاح‌تبار، ۱۳۹۲: ۲۴-۲۳). هرچند که شهر و روستا روابط متقابل و تنگاتنگی با هم دارند. بسیاری از جامعه‌شناسان وقتی از امنیت سخن می‌گویند، اغلب به قدرت، اقتدار، نظم و کنترل اشاره دارند. سیاسی‌دانان در مقابل مدعی‌اند که امنیت در اساس مسأله بقاء دولت - ملت است. از طرفی، بقاء رفع خطر و سلامت شاید مهمترین معنا و کانون اصلی این تعریف است. امنیت جامعه خود دارای سه لایه اساسی فردی، گروهی و جامعه است. تهدیدات امنیتی که موجودیت اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و اجتماعی دولت - ملت را به چالش کشیده است، در نهایت، کلیت نظام سیاسی منفرد ملی را در معرض مخاطرات جدی قرار داده است (سیف‌الهی، ۱۳۸۸: ۱۰).

پدافند غیرعامل بزرگترین قدرت ملی در جهت حفظ جان آحاد ملت، تضمین امنیت جان و مال مردم، حراست از تمامیت ارضی در مقابله با هرگونه تجاوز به کیان اسلامی می‌باشد. پدافند غیرعامل قادر است، بدون نیاز به کاربرد تجهیزات نظامی و سلاح‌های گرم خانمان برانداز و در راستای محدودکردن آسیب‌های ناشی از جنگ، حفاظت جان مردم شهری و روستایی و به‌حداقل رسانیدن خسارت‌ها را تأمین نماید.

امروزه نقش روستاییان همانند شهرنشینان در توسعه کشور بسیار حایز اهمیت است، هرچند که در سه‌دهه گذشته توجه چندانی به امر توسعه روستا نشده است. از طرفی، با عنایت به اینکه آمادگی لازم و مستمر در برابر حوادث وجود دارد، رجاء و اتق داریم که پیشگیری بهتر از درمان است، لذا هرگونه طرح و برنامه که جهت پیشگیری از حوادث طبیعی و غیرطبیعی موردنظر قرار گرفته شود، حاصل آن ایجاد امنیت و حراست از جان و مال آحاد جامعه می‌شود. به‌طور مثال، مسؤولین شهری و روستایی اجازه ساخت خانه در نزدیکی رودخانه را به‌کسی نمی‌دهند، چون طغیان رودخانه باعث خرابی ساختمان‌ها و تأسیسات ساخته شده در حاشیه آن می‌گردد و چه بسا امکان دارد که باعث مرگ و میر مردمی شود که در آنها زندگی می‌کنند و یا در آنجا مشغول به‌کار هستند.

به‌طورکلی، حوادث طبیعی حوادثی هستند که بدون دخالت ما انسان‌ها ایجاد می‌شوند، مثل: باران، برف، بهمن، سیل، تگرگ، رانش زمین، آتشفشان، طوفان، زلزله، سرد شدن یا گرم شدن هوا و نیز حوادث غیرطبیعی که بر اثر دخالت انسان پدیدار می‌گردند، مثل: آتش‌سوزی، تصادف، شورش، پرت شدن از بلندی، جنگ و غیره. البته جنگ، اغتشاش و هرج‌ومرج و موارد مشابه که توسط انسان‌ها شروع می‌گردد، ممکن است سال‌ها طول بکشد و سرانجام خرابی شهرها و روستاها و کشتار مردم بیگناه و مجروح و مصدوم شدن عده زیادی را در پی داشته باشد. از جمله: می‌دانیم که رژیم بعثی عراق در شهریور سال ۱۳۵۹ به کشور ایران یورش آورد و آغازگر جنگ به کشور ما شد، ولی با مقاومت امت شهیدپرور ایران مواجه شدند و غیور مردان و زنان میهن اسلامی، تا پای جان خود مقاومت نمودند و کشور را در مقابل همه دشمنان که ناجوانمردانه از صدام خونخوار حمایت می‌کردند، حفظ کردند. بنابراین، همدلی و همسویی و انسجام و اتحاد ملت ایران موجب عزت و اقتدار ایران در برابر دشمنان گردید.

یافته‌های تحقیق و اثبات نظریه‌ها

پر واضح است که پدافند غیرعامل به مجموعه اقداماتی اطلاق می‌گردد که بدون نیاز به کاربرد تجهیزات نظامی و سلاح‌های مخرب و به‌صورت صرف بر مبنای طراحی ساختار و مشخصات فضا، به دنبال کاهش آسیب‌های ناشی از جنگ، بهبود قابلیت‌های فضای باز به‌منظور تأمین حفاظت از جان و مال مردم شهری و روستایی است. پدافند غیرعامل

نوعی از دفاع است که تمهیدات خاصی را می‌طلبد و در آن تسلیحات لازم وجود ندارد (حسینی‌امینی و دیگران، ۱۳۸۹: ۲۴). در واقع، در پدافند غیرعامل بیشتر تأکید بر روی «مدیریت پیش از بحران» می‌باشد. به‌طور کلی، هر اقدام غیرمسلحانه‌ای که موجب کاهش آسیب‌پذیری نیروی انسانی، ساختمان‌ها، تأسیسات، تجهیزات، اسناد و شریان‌های کشور در مقابل بحران‌هایی با عامل طبیعی مثل: خشکسالی، سیل و زلزله و رانش و لغزش و طوفان و عامل انسانی همانند: جنگ، شورش‌های داخلی و تحریم گردد، «پدافند غیرعامل» خوانده می‌شود (پریزادی و دیگران ۱۳۸۹: ۱۹۴). بیشتر نظریه‌پردازان داخلی، پدافند غیرعامل را با تأکید بر بعد دفاع پیشگیرانه در برابر حملات دشمن (عامل انسانی) تعبیر کرده‌اند (کامران و دیگران، ۱۳۹۰: ۸). هدف اجرای طرح‌های پدافند غیرعامل کاستن از آسیب‌پذیری نیروی انسانی و مستحدمات و تجهیزات حیاتی و حساس و مهم کشور و تأمین نیازهای اساسی و حیاتی و حفظ قدرت فرماندهی و اداره‌ی کشور در حوادث طبیعی و غیرطبیعی است. در پدافند عامل فقط نیروهای مسلح مسؤولیت دارند، در حالی که در پدافند غیرعامل تمام نهادها، نیروها، سازمان‌ها، صنایع و حتی مردم می‌توانند نقش مؤثری برعهده گیرند. همچنین، در تهیه کلیه طرح‌های توسعه شهری و روستایی، توجه به مقوله پدافند غیرعامل و ایجاد امنیت اهمیت به‌سزایی دارد. اهمیت برنامه‌ریزی پدافند غیرعامل برای روستاها از زمانی که یکجانشینی و سکونت آغاز شده است، پدیدار شده است. برنامه‌ریزی و طراحی ساخت روستاها و شهرها نیز همواره با پدافند و دفاع بوده است (زیاری، ۱۳۸۰: ۷۸). بنابراین، حفظ قدرت، روحیه و اقتدار آحاد مردم و دولتمردان ضرورتی اجتناب‌ناپذیر می‌باشد و بایستی استمرار دایمی را به همراه داشته باشد، تا در راستای آن امنیت نیز پایدار گردد.

خداوند متعال در قرآن مجید و در سوره انفال آیه ۶۰ می‌فرماید: «کسی که انسانی را از مرگ نجات دهد، گویا همه انسان‌ها را نجات داده است». بنابراین، دفاع کردن از انسان و نجات جان آنها منزلت بالایی را در نزد خداوند متعال دارد. در این راستا، نکته مهمی وجود دارد و نباید از آن غافل گردیم. امت اسلامی ایران، جنگ و کشتار مردم به‌ویژه زنان و مردان کهنسال و درمانده و کودکان بیگناه و اشغال سرزمین‌های دیگران را عملی ناشایست و نادرست دانسته و از طرفی، اجازه نمی‌دهند که کسی به سرزمین ایران و سرزمین‌های اسلامی تجاوز کرده و حق مسلمانان را تضییع نماید. لذا باید ضمن آموزش‌های لازم، همیشه آماده دفاع از سرزمین اسلامی ایران باشیم که در واقع، دفاع از خود، ملت و کشور است.

بنابراین، با امعان نظر با موارد مذکور، میهن اسلامی ما که در سالیان گذشته شاهد درگیر شدن در چند جنگ مهم بوده، قادر است همانند هشت سال دفاع مقدس در برابر هر نوع هجوم ناجوانمردانه ایستادگی و مقاومت نموده و با ارایه آموزش‌های مناسب و مستمر به آحاد جامعه، در زمینه پدافند غیرعامل و روبروشدن با حوادث طبیعی و غیرطبیعی و توجه به ایمن‌نمودن معماری شهرها و روستاها و ایجاد امنیت شایسته برای مردم، از ملت، کشور و آرمان‌های مقدس خود دفاع نماید، لذا فرضیه تحقیق اثبات می‌گردد.

ویژگی‌های شهر امن و پایدار در برابر تهدیدات دشمن

الف. امن و پایدار و مقاوم در برابر تهدیدات دشمن؛

ب. دارای زیرساخت‌های مطمئن و ایمن شهری و چندمنظوره در برابر تهاجم دشمن؛

ج. دارای کارکردهای متوازن و توزیع‌شده در گستره شهر؛
 د. دارای تعامل مناسب با خارج از شهر برای امکان جابه‌جایی جمعیت؛
 ه. دارای قابلیت مدیریت مطلوب بحران ناشی از جنگ در شهرها؛
 و. دارای نظام مدیریت شهری توسعه یافته، نهادینه‌شده و امن؛
 ز. دارای حداقل آسیب‌پذیری در مراکز حیاتی، حساس و مهم شهری؛
 ح. دارای فضاهای امن عمومی کافی برای شهروندان در برابر تهدیدات نو؛
 ط. دارای فضای امن مدیریت بحران در کلیه حوزه‌ها و دستگاه‌ها؛
 ی. دارای شهروندانی آموزش‌دیده، با آمادگی بالا و مقاوم و سازماندهی‌شده در سیستم‌های منسجم شهری در برابر تهدیدات (فلاح‌تبار و دیگران، ۱۳۹۴: ۱۹۴).

بدیهی است، رعایت و اجرای تمام موارد مذکور برای روستاهای میهن اسلامی نیز الزامی است، زیرا با تجاوز دشمن و تخریب و انهدام آن را در طول هشت سال دفاع مقدس در مرزهای ایران، دیدیم که دشمن نه تنها به شهرها و بلکه، به روستاهای کشور ما نیز هیچ‌گونه ترحمی ننمود. البته رعایت همه نکات ایمنی در مهندسی عمران و معماری شهری و روستایی هم باید به‌دقت رعایت گردد.

هدف دفاع غیرعامل و امنیت کشور

در دفاع غیرعامل، تمام تلاش‌ها با برنامه‌ریزی دقیق صورت می‌گیرد، تا به‌نحو مطلوب حمله‌های دشمن خنثی و بی‌اثر و خسارت‌ها بسیار کاهش یابد و این امر، مهم‌ترین هدف پدافند غیرعامل در امنیت سرزمین می‌باشد. لذا، این امر ایجاب می‌کند که در زمان صلح و آرامش، پاره‌ای از اصول حفاظت از خود و دیگران را انجام دهیم و این آمادگی را داشته باشیم تا در لحظه‌های بحرانی و حوادث گوناگون به‌ویژه جنگ، خسارت‌های جانی و مالی را به حداقل برسانیم.

به‌جهت اهمیت پدافند غیرعامل در شهرها و روستاهای کشور و به‌دنبال ایجاد سازمان پدافند غیرعامل، مأموریت‌هایی به آن واگذار شده، ازجمله: سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی، هدایت، سازماندهی، نظارت و راهبری موضوع پدافند غیرعامل و دفاع غیرنظامی در چارچوب و در جهت تحقق سیاست‌های ابلاغی و فرامین مقام معظم رهبری^(مدضله‌العالی) و قوانین موضوعه کشور از طریق فرهنگ‌سازی و آموزش عمومی و تخصصی، آمادگی و ارتقاء مقاومت ملی، پایش تهدیدات، طبقه‌بندی و سطح‌بندی مراکز و حوزه‌ها، کاهش آسیب‌پذیری‌ها، نهادینه‌سازی اصول، الزامات و ملاحظات فنی مهندسی پدافند غیرعامل در ذات طرح‌ها و پروژه‌های ملی، استانی و موضوعی کشور، تسهیل مدیریت بحران و تداوم کارکردهای ضروری کشور، صیانت و کمک به اداره مردم در راستای مصون‌سازی کشور در برابر انواع تهدیدات دشمن (سایت پایداری ملی، ۱۳۹۳). لذا، این مأموریت‌های حساس و حیاتی بارقه امید را برای پرثمر شدن پدافند غیرعامل در کشور، پدیدار می‌سازد.

کشورهای مختلف بارها مورد تهدید کشورهای متجاوز قرار گرفته‌اند و این تجاوز یا از طریق تهدیدات سخت و یا از طریق تهدیدات نیمه‌سخت و یا تهدیدات نرم صورت گرفته‌است و در سال‌های اخیر، در کنار جنگ‌نظامی و

تهدیدهای زیستی و الکترومغناطیسی به تهدیدات نرم به منظور زمینه‌های ایجاد و بسترسازی برای انواع اقدامات و فعالیت‌های وسیع فرهنگی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و از سوی دیگر، اقدامات و فعالیت‌های متعدد در صحنه‌های مختلف کشور هدف، برای تأثیرگذاری بر اراده، افکار، احساسات و اعتقادات مخاطبین بوده‌است (نائینی، ۱۳۹۱). گاهی ممکن است تهدید سیاسی باشد که در این صورت با استفاده از قدرت سیاسی و روش‌ها و ابزارهای آن انجام می‌شود و به‌طور معمول، هویت ملی و سیاسی، حکومت و نظام سیاسی و ارزش‌های ایده‌ئولوژیک به‌عنوان زیربنای هویت سیاسی مورد تعرض و چالش قرار می‌گیرد (حافظ‌نیا، ۱۳۸۵: ۳۳۴).

در بحث، سیاست‌های کلی نظام در بخش پدافند غیرعامل آمده‌است. تأکید بر پدافند غیرعامل که عبارت‌است از: مجموعه اقدامات غیرمسلحانه که موجب افزایش بازدارندگی، کاهش آسیب‌پذیری، تداوم فعالیت‌های ضروری، ارتقاء پایداری ملی و تسهیل مدیریت بحران در مقابل تهدیدات و اقدامات نظامی دشمن می‌گردد (سند راهبردی، ۱۳۹۶-۱۳۹۲). این مهم، گویای توجه هرچه بیشتر به فراگیرشدن دفاع غیرعامل در میهن اسلامی است و تاکنون نیز بیش از ۱۳۰۰۰۰ نفر تحت آموزش قرار گرفته‌اند.

علیرغم پیشرفت‌های نسبی در عرصه‌های مختلف شهرسازی، درمورد استفاده ویژگی کاربردی این دانش، ضعیف عمل گردیده، به‌گونه‌ای که ایمنی شهرها در مقابل حوادث طبیعی یا آسیب‌های احتمالی در مواقع تهاجم و تهدید مورد غفلت واقع شده‌است (نشریه پدافند غیرعامل، ۱۳۸۷: ۱۵۴).

لذا، راه‌های مختلف و مناسبی وجود دارد که باید بهترین آن‌ها را انتخاب و به‌طور مکرر تمرین نمود و در زمان نیاز آن‌ها را به‌کار برد. محیط حاشیه ما و طبیعی که در آن زندگی می‌کنیم، اعم از: اقلیم و ژئومورفولوژی و مشاهده زندگی حیوانات و نحوه حفاظت و استتار آن‌ها در برابر دشمنان، یکی از عواملی است که درس‌های بسیاری را به انسان می‌آموزد که موظفیم درس‌های فراگرفته از آن‌ها در مواقع بحرانی به‌عنوان یک اصل به‌کار بندیم و از خود و هموطنان خود حراست نماییم.

پدافند غیرعامل، بومی‌سازی رمز موفقیت

بدیهی‌است، چنان‌چه ما از دانش بومی خود در امر دفاع غیرعامل استفاده نماییم و به‌صورت صرف از دانش بیگانگان استفاده نکنیم، رمز موفقیت خود را در این راستا کسب نموده‌ایم. پرواضح است که در زمینه پدافند غیرعامل از نبود دانش فنی مرتبط با کشور خود، از نظر شرایط گوناگون جغرافیایی در رنج هستیم. لیکن، در کشورهای جهان، هر کشوری مسایل، مشکلات، تهدیدها و فرصت‌ها را در زمینه پدافند غیرعامل به‌خوبی شناسایی و طبقه‌بندی لازم را معمول داشته‌اند و به‌سهولت و در مواقع اضطرار از آنها بهره می‌برند.

هرچند که پس از شروع فعالیت‌های شرکت‌های مشاور و همکاری با کمیته پدافند غیرعامل، نتایج علمی ارزشمندی حاصل گردیده است، لیکن کافی به مقصود نیست و هنوز راه درازی را در پیش داریم، تا تمام اصول پدافند غیرعامل در میهن عزیز بومی‌سازی گردد.

جنگ‌های گذشته بر قدرت نظامی، وارد شدن تلفات عمده جانی و مالی به‌طرف مقابل، کشتار مردم بی‌دفاع و مظلوم شهرها و روستاهای سرزمین دیگر، تمرکز پیدا می‌کرد. اما در جنگ‌های امروزی، هدف اصلی جابه‌جایی حکومت

دیگر کشورها می‌باشد که با رأی و باور مردم ایجاد شده است. در جنگ‌های گذشته عملیات روانی پشتیبان عملیات نظامی بود، ولی در جنگ‌های جدید برخلاف گذشته، عملیات اصلی همان عملیات روانی و سیاسی است و بخش نظامی بخش سیاسی را حمایت و پشتیبانی می‌کند.

وصول به علم مناسب بومی‌سازی در پدافند غیرعامل، آسیب‌پذیری‌ها را در عرصه ملی در برابر دشمن کاهش داده و به‌مرور آنرا از بین می‌برد و در حفظ انسجام ملی و حراست از اصل حاکمیت به پایداری لازم م‌رسد. بدیهی است، در پناه امنیت لازم سرزمینی، عرصه توسعه پایدار نیز فراهم می‌گردد. برای رسیدن به عوامل و چارچوب موردنظر، باید مطالعه و دقت بیشتری صورت پذیرد.

چارچوب دفاع غیرعامل

۱. **هم‌رنگ شدن با طبیعت:** در حاشیه زندگی مشاهده می‌شود که جانوران مختلف با شیوه‌های خاصی خود را هماهنگ با طبیعت نموده و دیوار دفاعی برای حفظ خود ایجاد می‌کنند و درس عبرت بزرگی به انسان می‌دهند. آحاد جامعه با پندگرفتن از این رفتار حیوانات، باید لباسی بیوشند که هم‌رنگ محیط باشد، تا طرف مقابل (انسان یا حیوان) به راحتی نتواند وی را تشخیص دهد.

۲. **بهره‌گیری از موانع موجود:** استفاده از عوارض طبیعی و غیرطبیعی که در اطراف ما مشاهده می‌شود و قادر است ما را از تعرضات دشمن مصون بدارد و از طرفی، جلوی پیشروی دشمن را سد کند، یک مانع محسوب می‌گردد. خندق، خاکریز، میدان مین، دیوارهای بلند، ارتفاعات، جنگل‌ها، دریاچه‌ها و رودخانه‌ها، غارها و... از جمله موانع طبیعی و موانع مصنوعی‌اند که وجود آنها در مسیر حمله دشمن، حرکت آنها را کند و یا ناممکن می‌سازد. بنابراین، بهره‌گیری مطلوب از طبیعت، ارزاترین و مهمترین موانع طبیعی به‌شمار می‌روند که نحوه بهره‌گیری از آنها برای ما ضروری است. حضرت امام علی^(ع) می‌فرماید: چون با دشمن روبه‌رو شدید، قرارگاهتان را بالای تپه‌ها یا دامنه کوه‌ها یا کنار رودخانه‌ها قرار دهید، تا پناهگاهی برای شما و مانعی برای دشمن باشد (نهج‌البلاغه، ۱۳۸۱: نامه ۱۱). اگر موانع طبیعی مناسب در اختیارمان نباشد، می‌توانیم موانع مصنوعی ایجاد کنیم و جلوی حمله و تجاوز دشمن را سد نماییم و از میزان تلفات و خسارات بکاهیم. از جمله: در صدر اسلام جنگ خندق یکی از مهم‌ترین جنگ‌های مسلمانان می‌باشد که آنان در اطراف شهر مدینه آنرا حفر و دشمنان اسلام را ناامید ساختند.

اصول پدافند غیرعامل

در پدافند غیرعامل چندین اصل مهم باید در شهرها و روستاها موردنظر قرار گیرد و به‌طور دقیق رعایت شوند و غافل شدن از هر یک، موجب آسیب و خسارت زدن به سایر اصول می‌گردد و امنیت را نیز به مخاطره می‌اندازد که در جدول شماره ۱ تبیین گردیده است.

جدول ۱. اصول مورد توجه در پدافند غیرعامل

ردیف	اصول پدافند غیرعامل
۱	پوشش در همه زمینه‌ها؛ استتار و نامرئی‌سازی، تولید سازه‌های دو منظوره (موانع)؛ مکانیابی استقرار عملکردها؛
۲	اختفاء با استفاده از عوارض طبیعی؛ کورکردن سیستم اطلاعاتی دشمن؛ حفاظت اطلاعات سیستم‌های حیاتی و مهم؛
۳	مدیریت بحران دفاعی در صحنه‌ها؛ فریب، ابتکار عمل و تنوع در کلیه اقدامات، موازی‌سازی سیستم‌های پیشنهادی و ایسته؛
۴	تعیین مقیاس بهینه استقرار جمعیت و فعالیت در فضا، کوچک‌سازی، ارزان سازی و ابتکار در پدافند غیرعامل؛
۵	مقاوم سازی استحکامات و ایمن‌سازی سازه‌های حیاتی؛ پراکندگی در توزیع عملکردها متناسب با تهدیدات و جغرافیا؛
۶	انتخاب مقیاس بهینه از پراکندگی و توجیه اقتصادی پروژه.

منبع: فلاح تبار و دیگران، ۱۳۹۴

تحقیقات نشان می‌دهد که همیشه اقدامات دفاعی انسان سبب دفع یا کاهش میزان اثر تجاوز مهاجمان و کم‌شدن تلفات و خسارات در بلایای طبیعی می‌گردد. اما چگونگی دفاع به عوامل و شرایط مختلفی بستگی دارد و انسان‌ها در دوران حیات خود سعی کرده‌اند، تا با استفاده از عقل و تدبیر و اراده خود، بهترین راه دفاع را در مقابل بلایای طبیعی و غیرطبیعی انتخاب نمایند. به‌طورکلی، محورهای بسیاری در عرصه پدافند غیرعامل تأثیرگذار می‌باشند که در جدول شماره (۲) آورده شده است.

جدول ۲. محورهای مؤثر بر پدافند غیرعامل در سطح ملی

ردیف	حوزه‌های مربوطه
۱	راه، حمل‌ونقل و ارتباطات
۲	دارو، غذا، آب، نیروی انسانی آزموده
۳	انرژی
۴	رسانه‌ها و تبلیغات روانی
۵	مخابرات
۶	مالی و اقتصادی
۷	دیپلماسی و امنیت
۸	صنایع
۹	عمرانی (شهری و روستایی)

در اصل، فرم‌های باز شهری در مقابل تهدیدات نظامی آسیب‌پذیری کمتری دارند و قابلیت تغییر آنها به‌منظور فریب دشمن نیز بیشتر است. درحالی‌که فرم‌های متراکم شهری، ضمن عدم انعطاف‌پذیری، آسیب‌پذیری بالایی در برابر تهدیدات نظامی دارند و در آنها امکان تخلیه سریع اماکن و خروج از شهر وجود ندارد. از طرف دیگر، فضاهای باز شهری امکان اسکان موقت و جمع‌آوری کمک‌های بعدی را فراهم می‌آورد (فلاح تبار و دیگران، ۱۳۹۴: ۱۷۵).

در قرن بیستم، بیش از ۲۲۰ جنگ به‌وقوع پیوسته و بیش از ۲۰۰ میلیون تلفات انسانی داشته است. میهن اسلامی ما طی سالیان گذشته، شاهد چند جنگ مهم (هشت‌سال جنگ تحمیلی، جنگ خلیج فارس، جنگ افغانستان و جنگ آمریکا و انگلیس علیه عراق) بوده است و وقوع مناقشات و جنگ‌های دیگری با اهداف ژئوپولیتیک، مهار، محاصره و

مقابله با انقلاب اسلامی جزء اهداف راهبردی استکبار جهانی می‌باشد. مشاهده می‌شود که جنگ‌ها با پیشرفت فناوری‌های مدرن، و به‌کارگیری تسلیحات جدید و هوشمند، ماهیت پیچیده‌تر و مخرب‌تر و آسیب‌رسانی بیشتر به‌خود گرفته‌اند و همواره شاهد کشتار مردم بی‌دفاع و تخریب و انهدام منابع و سرمایه‌ها و زیرساخت‌های ملی آنها در اثر بمباران‌ها هستیم و این رفتارهای ظالمانه، وجود و تقویت دفاع غیرعامل را اجتناب‌ناپذیر می‌سازد، در این راستا، شهرها و روستاها باید همواره مورد تقویت و استحکام معماری قابل دفاع شهری و روستایی قرار گیرند.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

پرواضح است، کشورهایی که مشکلات، مصایب، خرابی‌ها و خسارت‌های جانی و مالی فراوانی از جنگ دیده‌اند و آثار شلاق‌های ناخواسته و غم‌انگیزی را بر پیکره خود دارند، هم‌اکنون هوشیار شده و جهت حفظ سرمایه‌های ملی و منابع حیاتی خود، توجه خاص و ویژه‌ای به دفاع غیرعامل دارند و در راهبردهای دفاعی خود، ارزش و اعتبار خاصی برای آن مدنظر دارند. امروزه اقدامات دفاع غیرعامل و ملاحظات جدی دفاعی، امنیتی و اقتصادی در ساخت و احداث مراکز حیاتی از قبیل مترو، مونوریل، پل‌ها، تونل‌ها، فرودگاه‌ها و مراکز جمعیتی و ... بسیار اهمیت دارند. برای نمونه می‌توان از ساخت متروی پیونگیانگ در عمق ۹۵ الی ۱۰۵ متری از سطح زمین و استحکام بخشیدن به آن در برابر سلاح‌ها، جنگ‌افزارها، هواپیماهای جنگی، موشک‌ها و بمب‌های گوناگون متعارف و غیرمتعارف، احتراز از ساخت و احداث مجتمع‌های بزرگ و زیرساخت‌های حجیم کلیدی و ده‌ها مورد دیگر دانست و این مهم باید به بهترین صورت در کشور ایران جامه عمل به‌خود ببوشاند.

امام خمینی^(ره) در فرازی از سخنان خود می‌فرماید: «در هر شرایطی باید بنیه دفاعی کشور در بهترین وضعیت باشد، مردم در طول سال‌های جنگ و مبارزه، ابعاد کینه و قساوت و عداوت دشمنان خدا و خود را لمس کرده‌اند، باید خطر تهاجم جهان‌خواران در شیوه‌ها و شکل‌های مختلف را جدی‌تر بدانند».

در راستای تأکید بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران، به‌منظور آمادگی برای دفاع، مقام‌معظم رهبری نیز بر این امر تأکید و آن‌را استمرار حیات یک کشور می‌دانند. مقام‌معظم رهبری می‌فرماید: «دفاع جزئی از هویت یک ملت زنده است، هر ملتی که نتواند از خود دفاع بکند زنده نیست، هر ملتی هم که به‌فکر دفاع از خود نباشد و خود را آماده نکند، در واقع زنده نیست، هر ملتی هم که اهمیت دفاع را درک نکند به‌یک معنا زنده نیست».

اجتناب‌ناپذیر بودن وقوع جنگ‌ها در طول تاریخ بشری و وقوع چند جنگ در حریم مرزهای ایران در چند سال اخیر و در راستای اهداف راهبردی ولی شوم و خانمان برانداز امریکا در زمینه محاصره، مهار، تضعیف و براندازی جمهوری اسلامی، این هشدار پدید آمده که باید با اقدامات و تدابیر مؤثر دفاعی، خود را آماده مقابله با تهدیدات بالقوه و بالفعل دشمن نموده و با اتخاذ راهبردهای دفاعی غیرعامل در جهت خشتی‌سازی و تقلیل و کاهش تلفات و خسارات حملات احتمالی هوایی دشمن، به مراکز حیاتی شهرها و روستاهای میهن اسلامی غافل نشد.

همچنین، در بند ۱۰ ماده ۱۲۱ برنامه چهارم توسعه که به‌تصویب مجلس رسیده، دولت مکلف شده تا در یک برنامه پنج ساله، کاهش آسیب‌پذیری رده‌های حیاتی و حساس کشور را فراهم کند. از طرفی، تکلیف کرده که رییس هر دستگاه و

یا نماینده وی مسؤول پدافند غیرعامل دستگاه متبوعشان هستند و مکلف‌اند تا آسیب‌پذیری را شناسایی کرده و با برنامه‌هایی که با هماهنگی کمیته پدافند غیرعامل هماهنگ می‌شوند، آسیب‌ها را کاهش دهند و به سمت پایداری و ایستایی ببرند.

هرچند که در این راستا، اقدامات قابل توجهی صورت گرفته و در زمینه مهندسی عمران و معماری و ایمن‌سازی شهرها و روستاها، کارهای ارزشمندی صورت گرفته، ولی کافی به مقصود نیست و بایستی مسؤولین با جلب مشارکت مردم شهر و روستا تلاش مضاعفی مبذول دارند و در عرصه امنیت و توسعه پایدار، دفاع غیرعامل به‌عنوان یک زیرساخت مهم مدنظر قرار گیرد.

کتابشناسی

۱. آسایش، حسین؛ فلاح‌تبار، نصراله (۱۳۹۲)، شناخت‌شناسی روستا، چاپ دوم، سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، تهران؛
۲. برنامه چهارم توسعه کشور، ماده ۱۲۱، بند ۱۰؛
۳. پریزادی، طاهر؛ حسینی‌امینی، حسن (۱۳۸۹)، بررسی و تحلیل تمهیدات در پدافند غیرعامل در شهر سقز در رویکردی تحلیلی، مدیریت شهری، شماره ۲۶، سازمان شهرداریها و دهیاریهای کشور، تهران؛
۴. حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۸۷)، مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی، انتشارات سمت، تهران؛
۵. حسینی‌امینی، حسن؛ پریزادی، طاهر (۱۳۸۹)، مفاهیم بنیادین در پدافند غیرعامل با تأکید بر شهر و ناحیه، مؤسسه اندیشه کهن‌پرداز، تهران؛
۶. زیاری، کرامت‌اله (۱۳۸۱)، مبانی و تکنیک‌های برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه بین‌المللی چابهار، تهران؛
۷. سیف‌الهی، رضا (۱۳۸۸)، همایش امنیت و چشم‌انداز ۱۴۰۴، دبیرخانه مجمع تشخیص مصلحت نظام و اداره کل همایش و پژوهش، تهران، انتشارات آذرخش؛
۸. سایت پایداری ملی، ۱۳۹۳، خبر ۱۲۰۴۱، تاریخ انتشار ۱۵ بهمن ۱۳۹۳؛
۹. سند راهبردی پدافند غیرعامل کشور، ۱۳۹۶-۱۳۹۲؛
۱۰. شیعه، اسماعیل (۱۳۸۱)، مقایسه‌ای بر برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه علم و صنعت، تهران؛
۱۱. شکویی، حسین و مهدی کاظمی (۱۳۸۴)، مبانی جغرافیای شهری، دانشگاه پیام‌نور؛
۱۲. فلاح‌تبار، نصراله و دیگران (۱۳۹۴)، الزامات شهرسازی و باغشهر با رویکرد پدافند غیرعامل، انتشارات بوستان حمید، تهران؛
۱۳. فرید، یداله (۱۳۷۳)، جغرافیا و شهرشناسی، چاپ سوم، انتشارات دانشگاه تبریز؛
۱۴. قرآن (۱۳۹۰)، مترجم حسین انصاریان، انتشارات آیین دانش، قم؛
۱۵. کامران، حسن؛ حسینی‌امینی، حسن؛ پریزادی، طاهر (۱۳۹۰)، تحلیل ساختار شهر شهریار و ارائه راهبردهای پدافند غیرعامل، نشریه جغرافیا، سال نهم، شماره ۳۰، انجمن جغرافیایی ایران؛
۱۶. مؤمنی، مصطفی (۱۳۶۴)، مأخذشناسی جغرافیای شهری ایران، فصلنامه جغرافیایی، شماره ۱، سال دوم؛
۱۷. ملا اسماعیلی، علیرضا (۱۳۷۷)، نابسامانی‌های جمعیتی و کالبدی شهرستان شهریار، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه

شهید بهشتی، تهران؛

۱۸. مدیری، مهدی (۱۳۸۹)، الزامات مکانیابی تأسیسات شهری، پایان‌نامه دکتری دانشگاه تهران؛

۱۹. نهج‌البلاغه (۱۳۸۱)، نامه شماره ۱۱، ترجمه محمدبهشتی، چاپخانه بزرگ قرآن قم (اسوه)؛

۲۰. نشریه پدافند غیرعامل، ۱۳۸۷؛

۲۱. نائینی، علی محمد (۱۳۹۱)، اصول و مبانی جنگ نرم، انتشارات ساقی، تهران.